

Демографската наука за посрещане предизвикателствата в развитието на България

Пенка Найденова, Геновева Михова

Demographic science for facing challenges in the development of Bulgaria

Penka Naidenova, Genoveva Mihova

Abstract

The demography science is an unique as far as it collects knowledge about the mass behavior of people and their biological and social reproduction since the first days of the mankind on the World. But still today there is area to be studied. It is explained herewith the main contribution of the Bulgarian researches to theoretical, applied and methodological aspects of the demography. They concern mainly the facing of the present challenges of Bulgarian development. This make them political orientable and topical.

Keywords: demography, challenges, knowledge, contribution, development

Въведение

Описанието на човека и на законите на неговото съществуване и развитие датира от незапомнени времена и поради различни причини. Когато то се откроява като демографско, означава най-елементарно, че се отнася за отбелязване на биологичната му проява на живота, поддържан от временно съществуващи индивиди с различна протяжност между ражданията и умираанията. Демографското познание се отнася за съвкупностната проява на този процес, изучаванията са статистически. Те излизат от признаците на всеки индивид поотделно, но интересът е към общото, типичното проявление. То се измерва чрез осредняването и колебанията на индивидите около него, също осреднени и допускани като вероятности. Това обяснява пораждането на демографските познания и науката за описание на хората (гръцки думи – демос; графика, т. е. народ и описание) по статистически път. С това наименование въз основа на съставената от Дж. Граун Теория на статистика, с включени таблици за смъртност се отбелязва началото на науката демография в 1662 г. Тези таблици за лондонското население не са единствените наблюдения върху демографските процеси, с които започва формирането на тази наука и съответно научна дисциплина. Но те потвърждават емпиричния характер на демографията, нейното пораждане от непосредствените изучавания на действителността, т. е. индуктивния ѝ характер и формиране на категории и понятия, с които се връща към действителността без дедуктивния подход да стига пряко до индивида. Интересът е към поведението на съвкупността от живи хора в определени времеви и териториални отграничения. В този случай към естествения прираст на групата хора (разликата между раждаемостта и умираанията) се причислява механичният прираст като признак на териториалното разместване на населението. Познанието за населението по тези два процеса – на естественото и механичното движение последователно се допълва по признаците пол, възраст, местоживееене, заетост, социално положение, здравословност, брачност, фертилност и т.н. Така по преброяванията на населението, датиращи още от преди новата ера може да се проследи емпиричната основа на науката демография. Нейното развитие се обогатява методологично чрез разработването на подходящи методи за статистически наблюдения и все по-ефективни начини за събиране на данните, тяхната групировка и възпроизвеждане в обобщаващи характеристики (показатели).

Исторически така се натрупват познанията за хората от началото на формиране на човешките общности. Те имат най-голям тласък поради нуждите от изхранване и защита на тези общности (родове, племена, държави). Произтичащата от тях наука има емпиричен и индуктивен характер, и служи на общностите (като съвкупности) за тяхната организация и управления. Тя е в услуга на социалната, икономическата, военнополитическата политика на всяка държава и управление. И сега демографското познание, придружено от много социологически заключения, съществува при форми: като сбор от данни; статистически

обобщения – показатели за действителността и наука за закономерностите на развитието, определящи и бъдещето на населението.

Всичко това се знае и се приема като обективно познание. Въпросът е доколко то се възприема, как се интерпретира и служи в управлението на съвременната демографска система, как науката дава идеята за управленски решения в полза на посрещане предизвикателствата на сегашното развитие.

Задачата на настоящия доклад е да постигне известен отговор на този съвкупен въпрос, свързан със съвременните параметри в развитието на страната ни.

Отбелязват се приносните моменти на нашата демографска школа, доколкото имат отношение към съвременните предизвикателства – от теоретичен, методологичен и управленски аспект, без да се претендира за изчерпателност. Тезата ни е обаче, че българската практика в управлението не достатъчно използва демографията за верни констатации и мерки, предизвиквани от законите на развитие на населението и потребностите от съдействието им в полза на устойчивостта на демографската, икономическата и социалната система.

Развитието е много широка област на съществуването, дейностите и отношението на хората към природата и между самите себе си било като социални групи или поколения и семейства. Системните връзки между тях обясняват въздействията на промените, станали в едни области върху други групи и демографското им поведение. Това позволява и при избора на по-ограничен кръг от предизвикателства да се съди за състоянието и развитието на една страна. В помощ на вярната ѝ стратегия са потребни много знания от различни области. Тук е мястото и на демографската наука с нейните теоретически и приложни аспекти.

Теоретични постижения на българската демографска мисъл

Без теоретико-методологични решения нито една наука не може да бъде от полза за развитието. Характерно е, че демографията черпейки заключенията за закономерностите на развитието на населението има широка емпирична основа, която не е задължително да произтича само от големите народи и държави. Такъв е и случаят и с България, която има свой принос в развитието на демографската наука, колкото и това да не се знае, премълчава или преиначавана от чуждестранните специалисти. Няколко са възловите проблеми, по които у нас са разработени собствени концепции и оценки. Един от тях, и то основният, се отнася до числената оценка на развитието на населението на земята и на реализираната крива на съотношенията между раждаемостта и смъртността. Представата на много автори и възприетата от всички международни организации с компетенция в областта на демографията концепция е, че човечеството, откакто съществува се развива числено възходящо, при нулев или слаб естествен прираст в началните години (примерно от новата ера) и акселериращо през последните два-три века до постигане на експотенциална крива през XX в. затова целта на световната демографска политика е да се спре високият темп на растежа с оглед запазване на ресурси за бъдещите поколения, както и на екологичното равновесие. Върхни точки са теорията на Малтус, концепцията на Римския клуб за нулев икономически и демографски растеж, политиката на международните организации и държави за бърз демографски преход в световен мащаб.

Първият оспорван момент е, че населението преди 2 хил. години не може да е било 25-300 млн., както се предполага, а много повече, ако се има предвид, че тогава Новият свят не се е познавал. Отчитането му по сведения от 15-16 в. съвсем не означава, че в предходните години не е било по-многочислено. Нищо задоволително не може да се каже за възпроизводството на населението преди новата ера. Хипотезата ни е, че растежът на броя на населението като осреднена величина или по-скоро агрегат включва народи и райони с различни темпове на прираст – с преобладаващи тегла на такива с по-нисък ръст (през средните векове, например), но че е имало народи и с висок растеж и екцеси. Регулирането на числеността тогава става от страна на смъртността и то не само по биологични причини, а поради самоунищожаване на единственото мислещо живо същество на земята (войни, наказания на цели народи). Равномерна възходяща крива не е имало на земята по отделни райони. Изчезването на цели

вековни народи и цивилизации е възможно да е причинено от демографски фактори по модела на демографския преход. Той има балансово обяснение на растежа чрез съотношенията между раждаемостта и смъртността, но не и за причините в тяхната периодичност. Класическият демографски преход (след като допълнително се възприема съществуването на още два-три) е оценка на ставащия в света (по райони) спад в числеността на хората поради промяна на съотношенията между раждаемостта и смъртността. В някои теории той е от два етапа (или стадий): преход от висока раждаемост и смъртност към спаднала смъртност при задържащо се високо равнище на смъртността и преход към по-слаб спад на смъртността и рязко понижена раждаемост, осигуряващ слаб и устойчив положителен прираст на населението¹. Подразделянето на промените в четири етапа² също води до стабилно население с плодovitост над просто възпроизводствено равнище (2.2-2.1 деца на една жена). Осъществяването на този преход в течение на три века е факт за развитите страни. Целта на глобалната демографска политика е да съдейства преходът в развиващите се страни (сред 5 млрд. население). И то за много кратко време, защото средногодишният световен прираст е над 80 млн. човека, като решението е в ограничаване на раждаемостта. От 50-те години на XX в. ООН е водещата организация в тази стратегия, подкрепяна от много учени. И досега никой от тях не се спира с поглед към бъдещето освен може би Ян Тинберген, твърдейки, че световното население ще продължи да расте докато стигне 11 млрд.³. Кога ще стане това, как и с какви последици, не е ясно. Но както нарочно споменахме, демографията е емпирична наука. Точно у нас закъснелият и бърз демографски преход подсказа решението още преди половин век. Пръв го обобщи наш изследовател⁴, по-късно констатирайки липсата на застои на стационарно равнище – като проява на демографска криза. Развитието ѝ той окачестви като пети етап на демографския преход. Предизвикателството след слабия превес на раждаемостта и понижената смъртност е в продължаващия спад на раждаемостта и нарастващата смъртност или в отрицателния демографски прираст. Променят се възрастовите структури, намалява родилният контингент при ниска плодovitост (-1.3 – -1.4), расте абсолютно и относително възрастното население. Какво е бъдещето на население с подобен режим на възпроизводство демографската наука не казва. От реалността обаче се знае, че биологични видове с подобен режим загиват. Решението е в неравномерността и нееднаквото време на демографския преход на света по райони, а за отделно място – в пети стадий на прехода – в устойчивата и дългосрочната политика на задържане на спада (до голяма степен и чрез смъртността) до достигане на просто възпроизводство в един неясно колко, но непременно дълъг период.

Засегнати са и методологически страни в развитието на демографската наука, най-често при сравнителния анализ и свързване на параметрите на развитието на населението с другите системи – екологичната, икономическата (възпроизводство на населението и неформалния сектор, възрастова структура на населението и работната сила, демографски и социални структури).

Един от най-сериозните проблеми е за връзката между икономическия и демографския растеж, изразена в съотношението между двата агрегатни показателя – брой на населението и стойностна величина (БВП), такива, каквито се разработват от националните статистики. (Защото отделен проблем е характерът и съдържанието на БВП). Възприет засега като световен измерител в сравненията за оценка на състоянието и разликите по страни той се представя в съотношението БВП на човек. Това е икономическото равнище, по което главно се съди за развитието или по-точно – за икономическата му основа. Методологическият недостатък на показателя е в това, че населението се отчита според броя му в момента на сравнението, Макар че оценката на развитието предполага трендови характеристики. От тях личи, че естественият прираст на едни от сравняваните страни е нулев, на други – положителен или отрицателен. За

¹ Duchesn, A. Europeans dans le peuplement de la terre.- Population&Avenir, 2010, N 699.

² Тотев, Ан. Основни периоди в развитието на съвременния демографски преход.- Население, 1992, № 1.

³ Тинберген, Я. Пересмотр международного порядка.- Москва, 1980.

⁴ Минков, М. Население и основни социални структури.- София, 1976.

България темпът на повишаване на икономическото равнище е положителен и дори акселериращ, защото броят на населението спада дори при нулев икономически растеж. Изводите са ясни. При това преднамерено или поради статистическо недоглеждане – оптимистични – и още по-оптимистични, ако освен отрицателния естествен прираст се прибави отрицателното външномиграционно салдо. Не е трудно да се докаже, че тук е необходима стандартизация или елементарен индексен анализ от типа на индексите с постоянен и променлив състав или за структурните различия. Това не се прави включително от компетентните организации на ООН, която навремето замени Националния с Брутния вътрешен продукт и с което фактически попречи на реалната оценка на дохода по страни⁵.

Прекият мост, свързан с горните теоретико-методологични концепции, между демографската политика и предизвикателствата в развитието принадлежи на приложната демография, за която заслуга у нас имат много изследователи.

Приложната демография в посрещане на предизвикателствата в развитието

При оптимизиране взаимодействието между икономическата и демографската система в социалната практика се залага, от една страна, на определени количествени и качествени параметри на населението като фактор за постигане на стабилност, ръст и устойчивост в икономическото развитие. От друга страна, за подобряване състоянието на основните демографски показатели и тенденции се търси опора в социално-икономическите условия на живот и демографско възпроизводство. В първия случай акцентите са върху броя и темповете на нарастването на населението, постигането на по-добри качествени характеристики, поддържането на по-добро съотношение между икономически активните и неактивните лица, балансиране на възрастовите структури. Във втория случай вниманието се фокусира върху влиянието на икономическите фактори, върху стандарта и начина на живот и отражението им върху брачните, репродуктивните и миграционните нагласи, върху ценностните системи и приоритетите в личностното развитие, върху обществените норми в тази област. Доказателства за взаимовръзката между икономическия и демографския растеж се съдържат в редица изследвания за конкретния принос на растежа на населението във формирането на брутния вътрешен продукт (БВП). Те са и в прогнозата, че само в резултат на демографските промени и остаряването на населението средният процент на нарастване на БВП за страните от ЕС-28 между 2030-2050 г. може да спадне двойно⁶. Все повече се налага като безспорен фактът, че неблагоприятните тенденции в демографското възпроизводство се превръщат в огромно предизвикателство за бъдещото икономическо развитие на европейските страни, в заплаха за социалната им стабилност, което може да обезсмисли предначертанията им за бъдещ икономически растеж и напредък.

Това с още по-голяма сила се отнася за България. Демографската криза у нас, проявяваща се в условия на икономическа депресия, има своите многостранни измерения, дълбоки по своята същност и с далечен времеви хоризонт. Те са свързани със задълбочаването на негативните тенденции в развитието на демографските процеси и отражението им върху броя и структурите на населението за десетилетия напред. Нестихващата четвърт век депопулация, снижаващата се до най-ниската си точка раждаемост от сто години насам, високата обща смъртност, отреждаща ни челно място в Европа, изтощителните емиграционни движения на фона на отрицателния ни прираст, възрастовото деструктуриране в посока на все по-застаряващо население отнемат за дълго перспективата на страната за стабилно и устойчиво развитие. Посочените демографски предизвикателства пряко или косвено рефлектират върху икономическото развитие, като генерират пред демографската наука потребност да се идентифицират нововъзникващите проблеми, своевременно да се предупреждава за последиците от тях, да се предлагат съвременни подходи и механизми за решаването им, да се

⁵ UN Population Division. World population prospects: The 2013 revision

⁶ Становище на Европейския икономически и социален съвет относно: "Семейство и демографско развитие", Брюксел, 14 март 2007 г.

отчита и включва в политиката за населението нарастващото влияние на факторите от икономическо естество.

От такъв характер е проблемът за депопулацията и намаляването на общия брой на населението, който директно е свързан с възпроизводството на работната сила. След повече от стогодишен период на положителен естествен прираст, макар и ритмично спадащ, страната вече четвърт век преживява значителни демографски загуби от отрицателен естествен и механичен прираст. Две трети от тях се дължат на силно намаляващата раждаемост и задържащото се високо равнище на общата смъртност, а другата една трета е резултат на емиграцията, която в условия на свободно движение на хора и общ европейски пазар на труда изсмуква ежегодно значителен контингент от предимно младо, трудоспособно и в репродуктивна възраст население. Само през първото десетилетие на 21 век намалението е 769 хиляди души, задълбочаващо упадък в демографското възпроизводство на България. Намалението на населението и стабилно ниските стойности на раждаемостта, нарастването на смъртността и високото по интензитет отрицателно миграционно салдо предизвикват изменения на структурите на населението. Последните формират трайни и тежки отражения за самата демографска система, пазарите на труда, здравеопазването, социалните грижи и др.

За България общата европейска тенденция на неблагоприятни изменения на коефициента на демографско заместване се проявява с особена острота, което създава определени трудности във възпроизводството на трудоспособното население. Излизащите от икономически активна възраст лица се заместват от все по-малко встъпващи в тази възраст. През 2001 г. 100 души от първата категория са били замествани от 124 души от втората категория, а през 2011 г. идващите на смяна икономически активни намаляват на 64 души. Понастоящем на две лица в активна възраст у нас се пада около едно лице в нетрудоспособна възраст. Тенденцията е в бъдеще лицата на издръжка да нарастват, т.е. икономическото натоварване ще расте. По актуални данни коефициентът на възрастова зависимост през 2012 г. е 48,7%⁷.

Въпросът за намаляващото население като основен източник на трудови ресурси допълнително се усложнява от застаряването на населението, което в европейски и национален мащаб се отличава с нарастваща динамика. Този проблем респектира с увеличаващата се численост на хората в третата възраст, с нарастващите ангажименти на обществото относно последиците от този демографски процес, с потребността от обгрижването на голяма социална прослойка.

В началото на 2013 г. общо за ЕС-28 относителният дял на населението на 65 и повече навършени години е достигнал 18,2% и продължава да расте. Към края на 2013 г. това население у нас наброява 1 417 667 лица и е 19,6% от общото население. В половината от областите в страната този дял надвишава 20%, а в районите на Видин, Ловеч, Габрово – 25%. При обстоятелството, че в същото време децата до 15 г. намаляват и са само 13,7% от населението ни, при 15,6% в ЕС-28, не може да не предизвиква загриженост за нарастването на общия коефициент на възрастова зависимост, установяващ се по актуални данни на 50% през 2013 г.⁸.

Европейската комисия вече разполага с точни пресмятания за отражението на застаряването на населението върху финансовата стабилност и икономическото състояние на включените в ЕС и в Евроразона страни. Те впечатляват с очакванията в резултат на този процес публичните разходи в ЕС да нараснат с около 4,75% до 2060 г. и с повече от 5% в Евроразона. Тук основно се имат предвид разходите за пенсии, здравеопазване и дългосрочни грижи⁹.

⁷ Статистически справочник за 2012 г – София : НСИ, 2013.

⁸ НСИ. Население и демографски процеси през 2013 г. (Окончателни данни), 2014. www.nsi.bg/sites

⁹ Съобщение на Европейската комисия до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите „Справяне с последиците от застаряването на населението на ЕС“, април 2009.

Що се отнася до конкретизацията на тези предвиждания за България, те показват, че публичните разходи във връзка със застаряването на населението у нас ще нараснат с около 4 процентни пункта от brutния вътрешен продукт (БВП)¹⁰.

Предвижданията относно свиването на работната сила в България са до 2050 г. тя да намалее с близо 40%. Отражението на този факт върху формирането на БВП в разработваните сценарии за този прогнозен период е представено със забавянето на приръста му до 0,7% за всяка година. Респектиращи са предвижданията за нарастване на публичните разходи като дял от него. Като верижна реакция ще последва промяна в съотношението дълг спрямо БВП на България в неблагоприятна насока, т.е. дългът ще достигне нарастване от 18 на 51% спрямо равнището на БВП към 2050 г.¹¹.

Дългосрочното проявление на спад в раждаемостта, отразено в прогнозата за развитие на населението в следващия половин век, вещае рискови ситуации относно възпроизводството на работната сила и възможностите да се поддържа икономически растеж. Тези очаквания са сигнал за задълбочаване на икономическите и фискалните затруднения, произтичащи от демографските предизвикателства и промени. Той апелира своевременно да се пристъпи към политики и практически програми, които да смекчат очертаващите се затруднения в един дългосрочен план, да неутрализират рисковете, възпроизвеждащи се от задълбочаващите се социални неравенства относно устойчивостта на социалните системи.

Научното осмисляне на промените в развитието на демографските процеси и структури като резултат от въздействието на редица нови фактори става безалтернативна задача на научната общност. Наред с продължаването на изследванията върху трудовите възможности на населението и реализацията им, върху ефективността на човешкия живот и изграждането на човешкия капитал (М. Минков, Н. Илиева, И. Миронов и др.) все по-приоритетно място заемат проблемите за промените в труда в условията на пазарно стопанство и отражението им върху демографското поведение като следствие от несигурната заетост, безработицата, влошаването на условията и режимите на труд за голяма част от заетите, спадането на социалната подкрепа и сигурност, задълбочаването на разслояването и неравенствата. На формирането на работната сила в условията на демографската криза са посветени редица изследвания за отражението на остаряването върху икономически активното население, за различията в равнищата ѝ по пол, за отражението на съвременния режим на демографско възпроизводство върху предлагането на работната сила с времеви хоризонт до 2030 г. (Кр. Борисова, Ст. Моралийска). Обект на проучване са възникващите нови проблеми в областта на социалното разделение на труда по пол, джендърните неравенства, съвременните позиции на жените в развитието и мястото им в трудовите ресурси, проблемите им в частния сектор и предприемачеството (П. Найденова, Т. Коцева, Г. Михова, М. Николова). В рамките на този обseg е ключовият проблем за съвместяването на професионалния и семейния живот при жените и мъжете, заемащ основополагащо място в търсенето на нови подходи за семейна политика, предназначени да подпомогнат демографското обновяване и посрещането на новите предизвикателства в тази област. Те са в съответствие с насоките на Европейския икономически и социален съвет, който извежда усъвършенстването на средствата за решаването на този проблем като основен приоритет на политиката в областта на демографското възпроизводство, като има предвид развитието на системите за гледане на деца и родителски отпуски, създаването на по-гъвкава организация на труда, издигане социалния престиж на родителството, респективно на майчинството и бащинството. Въпреки навлизането в тази проблематика, демографската наука е в дълг относно разработването на този проблем във всичките му теоретични и методологични аспекти, включването му като безалтернативен в политиката за населението и в утвърждаването на принципа на споделяната отговорност за демографското бъдеще на България, поемана от държавата, органите на местното самоуправление, стопанските

¹⁰ Световна банка. Доклад „Смекчаване на икономическото въздействие на застаряването: възможни варианти за България“, 2013.

¹¹ Пак там

организации, структурите на гражданското общество по местоживеене. От по-широк обхват се нуждаят и политиките в подкрепа на майчинството, насочени към създаване на условия за плавен преход към работата, за преодоляване на бариерите на семейните и родителските роли в професионалното и личностно израстване, за подпомагане с качествени услуги отглеждането на децата в обществени институции и в семейна среда.

В годините на прехода към пазарно стопанство ниската раждаемост в България, далеч под равнището на заместване на поколенията, е едно от основните проявления на демографската криза. В началото на новия век страната е с най-ниски стойности на тоталния коефициент на плодовитост (ТКП) – около 1.2 деца средно на една жена към 2001 г. – заедно с Чешката република, Латвия, Словакия и Словения. По данни от преброяването през 2011 г., когато този коефициент достига 1.4 деца средно на една жена диференциацията по етнически общности се задълбочава. За българската народност тя е 1.3, за турската – 1.7, за ромската – 2. Това е страната в Източна Европа с най-голямо намаление на жените в родилните контингенти и особено на младите групи (на възраст 15-34 години). Само за периода от 1990 г. досега биологичната основа на раждаемостта у нас се стеснява с 22%. Съществени са разликите в намаляването на родилните контингенти по етнически групи. При общо намаление на броя на жените във фертилна възраст у нас с около 550 хиляди, при българската то е с 477 хиляди, при турската с 60 хиляди, а при малките етнически групи – с 19 хиляди. Увеличение се наблюдава само в ромската етническа общност с 6 хиляди.¹² От 12.1% през 1990 г. раждаемостта спада на 9.2% през 2013 г., отбелязвайки най-ниската си стойност от столетие насам през 1997 г. – 7.7%. Извънбрачната раждаемост набира бърз темп и достига 58% от всички раждания, разширява се практиката на еднородителските семейства и семейните съжителства, прескачайки бързо младежката възраст. Тези тенденции вещаят продължаващ числен спад на населението, преструктурирането му по възраст и намален възпроизводствен демографски и икономически потенциал.

Посочените факти, трансформиращи се в трайна тенденция, извеждат проблема за нарастващата отговорност по отношение опазването на този критично намаляващ контингент, предвид допълнителните рискове, пораждани от въздържането от създаване на семейство и отглеждането на деца, от безплодието, безотговорното родителство, наркоманията, злоупотребата с алкохол и други явления от този род. Това повишава обществената и научна стойност на изследванията, посветени на бездетството у нас, на съзнателния отказ от деца, на отложените бракове и раждания по причина на проблеми със заетостта и кариерното развитие (Т. Коцева, Е. Димитрова, Д. Костова, Г. Михова). Нараства и потребността от грижи за опазване репродуктивните възможности на жените и мъжете от гледна точка на въздействието на природната и работната среда, от съблюдаването на здравословен начин на живот, за превенция на стерилитета, за нормално протичане на бременността, за разширяване обхвата на генетичните изследвания по време на бременността и на новородените деца. В тази насока все по-наложителна става интеграцията на демографските и медицинските изследвания, свързани с проблема за раждане и отглеждане на здраво и жизнеспособно поколение, за борба с малформациите, за снижаване на майчината и детска смъртност.

Демографската наука разглежда процеса на остаряването на населението от различни позиции и с оглед на постигането на определени цели. Извеждането на този проблем като предмет на политиките в глобален, регионален и национален мащаб започва преди всичко с идентифицирането на негативните му последици – забавяне темпа на икономическото развитие, увеличаване натиска върху публичните финанси, отслабване стабилността на социалните системи. Едностранчивото изтъкване на тези, макар и безспорни последици, създава внушения, представящи стареенето само като предизвикателство, а възрастните хора – като непоносимо бреме за обществото.

¹² НСИ. Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г. Т. I. Население. Кн. 8. Раждаемост. София, 2012, с.47-54.

При съсредоточаването на вниманието върху социалните рискове от разрастването на процеса се изтласква на по-заден план един съществен проблем – този за предимствата, които създава по-голямата продължителност на човешкия живот. Те се съдържат в запазване на работоспособността и дееспособността за по-дълъг период от човешкия живот, в постигането на по-дълъг трудов стаж и по-продължително участие в производителен труд и управление, в пълноценното използване на социалния опит, на трудовите и моралните добродетели на възрастната генерация. На тази плоскост поставянето на потенциала на възрастните хора като основен фактор за бъдещия им принос в развитието, за решаване на обществените и собствените им проблеми води до друга гледна точка към остаряването. Залага се на преимуществата на един по-продължителен активен живот в добро здраве, икономическа независимост, социална сигурност. Необходимо е да се задвижат съответни механизми, да се подкрепят принципно нови подходи към възрастните като към обществен ресурс, които да придадат нов смисъл на политиките за изграждане на общество, в което се зачитат интересите на всички поколения и се разчита на всички тях да допринасят за прогреса в икономическия и социалния му живот. Тогава застаряващото общество няма да се възприема като заредено с непредвидими проблеми, предизвикващи застой и упадък, а като нов етап в развитието му, в който се включват допълнителни източници и движещи сили за осъществяване на напредък.

В отговор на повъзрастяването на населението основополагащи са мерките с компенсиращ характер на пазара на труда, отчитащи намаляването и остаряването на работната сила, проблемите относно образователното равнище и професионалните й компетенции и трудностите във връзка адаптирането й към промените в труда, както и отражението им върху конкурентността на икономиката и качеството на труда.

Въпросът за дефицита на работна сила в условия на намаляващо и застаряващо население е дългосрочен структурен проблем, предполагащ преустройство на икономиката и съобразяване с наличните трудови ресурси и произтичащите по възрастов признак качествени характеристики. От своя страна, той опира до политиките по заетостта и управлението на човешките ресурси.

Решенията са свързани с **насърчителни мерки в подкрепа на икономика, създаваща производителни работни места за застаряващо население в активна трудоспособна възраст, както и задържане в работната сила или вторично привличане в нея на лица, достигнали изискуемите възраст и трудов стаж за пенсиониране.** Тук се отнасят политиките за стимулирането и развитието на **нови стопански направления и икономически сектори, за разгръщане на „сребърната“ икономика,** с чиято перспектива се свързват надеждите на значителна част от възрастните, мотивирани да продължат професионалната си дейност, както и на тези, изпитващи потребност или принуда да получават доходи от труд.

Включването на възрастното население в трудова дейност изисква то да се съпътства от **повишаване на уменията за управление на работната сила в зависимост от възрастовата й характеристика,** от грижи за засилване на конкурентоспособността на възрастните работници, за намиране на опора в техния опит и качества, признати като трудови и морални добродетели на поколението им¹³. С обогатяване на практиките в тази насока несъмнено ще получи развитие въвеждането на гъвкави форми на труд, заетост и заплащане, диференцирано прилагани за хората в третата възраст в съответствие със съвременните тенденции и новости в организацията на труда. Решаването на въпроси, свързани с реструктуриране на икономиката и нейната конкурентоспособност, с производителността на труда и управлението на човешките ресурси несъмнено предполага участието на научната мисъл, а в конкретния случай - на интегрираните усилия на икономическата и демографската наука. Сред тях е закономерно да се

¹³ Михова, Геновева. Оползотворяването на потенциала на възрастното поколение – фокус на политиките за стареенето.- В: Демографската ситуация и развитието на България.- София: Акад. изд. „Проф. М. Дринов“, 2014, с. 839-848.

заложи на фактора технически прогрес, който да компенсира недостига на трудови ресурси и за когото незнаяно защо понастоящем твърде малко се говори.

Акцентирането върху качествените показатели на населението с приоритет на здравния статус и образователното равнище също има непосредствена връзка с повишаване на възможностите за постигане на икономически растеж.

Рационалното използване на работната сила и надеждите за по-пълно участие в развитието на най-бързо растящата социална група в обществото, днес и в перспектива, са реални и постижими, ако са съхранени на добро равнище работоспособността, здравословното състояние и жизненият тонус. Това прави мерките за **поддържане здравния статус на трудовите ресурси неотменна част от политиките за повишаване приноса на възрастните в икономическия напредък**. В случая е важен подходът – да се започва от много по-ранна възраст, да се обхващат всички етапи на човешкия живот, да се повишава ролята на профилактиката и възстановителните дейности, както и личната отговорност за здравословен начин на живот. В този план нарастват изискванията към организацията на здравеопазването, чието реформиране в прехода се отрази неблагоприятно върху достъпа до здравни услуги, цената на услугите и лекарствата, и се засили неравнопоставеността, особено силно изразена при възрастните хора.

Очертават се нови приоритети при инвестирането в **човешкия капитал и в работната сила**. На пазара на труда безуспешно търсят реализация млади хора с ниско образование и без квалификация, за които се налагат последващи грижи за обучение и придобиване на пригодност за труд. Същевременно интересът към по-възрастните работници нараства, обусловено от факта, че проблемът за бъдещ растеж на производителността на труда все повече ще се решава в условия на намаляващо и застаряващо население и при недостиг на работна сила. Прилагането на система за учене през целия живот става безалтернативно и за пръв път придобива своята многоплановост по отношение на по-възрастната генерация. В съответствие с потребностите на бизнеса и търсенето на работна сила с определена квалификация, както младите, така и възрастните се нуждаят от нови знания и умения, предстоят им радикални пренасочвания и преквалификации.

Заключение

Представянето на някои от основните проблеми на нарастващата зависимост на икономическото развитие от демографския фактор, както и на демографското възпроизводство от социално-икономическите условия дават основание да бъдат изведени като заключителни няколко извода.

Първият от тях е свързан с потребността от преоценка на взаимодействието между икономическата и демографската наука в изследването на новите икономически и демографски реалности, в изработването и отстояването на общи позиции по назрелите проблеми, по подходите и мерките в политиките за балансиране на икономическия и демографския растеж, в извеждане на ново равнище научното сътрудничество и единоедействието, позволяващи превръщането на предизвикателствата в тази област в нови възможности за развитие и напредък.

Неблагоприятните демографски тенденции и засилващото се влияние на социално-икономическите фактори върху ценностната система на младите хора по отношение на семейството и децата, както и на мобилността им, налагат преориентация от демографска политика в по-тесния смисъл на понятието към политика за населението с много по-широк обхват. Този род политика освен пряко въздействие върху репродуктивните нагласи и поведение включва мерки и подходи за влияние върху доходите, заетостта, стандарта на живот, здравословното състояние, социализацията на подрастващите поколения, поддържането на подходяща природна и социална среда.

Преживяната демографска криза и нейното продължение поне до средата на настоящия век са основание за осмисляне значимостта на демографския фактор в съвременното развитие, на нарастващата роля на човешкия капитал. Те са достатъчен повод за оценка на риска

настъпилите и предстоящите демографски предизвикателства да задържат развитието и да осуетят напредъка в редица други области на социално-икономическия и обществения живот. Нов смисъл придобива разглеждането на демографския проблем в много по-широк план, като последиците от него се оценяват в непосредствена връзка с влиянието им върху многостранния живот на съвременното общество.

Използвана литература

1. Минков, М. Население и основни социални структури.- София, 1976;
2. Михова, Геновева. Оползотворяването на потенциала на възрастното поколение – фокус на политиките за стареенето.- В: Демографската ситуация и развитието на България.- София: Акад. изд. „Проф. М. Дринов“, 2014, с. 839-848;
3. НСИ. Население и демографски процеси през 2013 г. (Окончателни данни), 2014. www.nsi.bg/sites/;
4. НСИ. Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г. Т. I. Население. Кн. 8. Раждаемост. София, 2012, с.47-54;
5. Становище на Европейския икономически и социален съвет относно: ”Семейство и демографско развитие”, Брюксел, 14 март 2007 г.;
6. Статистически справочник за 2012 г – София : НСИ, 2013;
7. Съобщение на Европейската комисия до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите „Справяне с последиците от застаряването на населението на ЕС“, април 2009;
8. Тинберген, Я. Пересмотр международного порядка.- Москва, 1980;
9. Тотев, Ан. Основни периоди в развитието на съвременния демографски преход.- Население, 1992, № 1;
10. Duchesn, A. Europeans dans le peuplement de la terre.- Population&Avenir, 2010,) 699;
11. UN Population Division. World population prospects: The 2013 revision.

За контакти:

Проф. д.ик.н. Пенка Найденова
Център за демографски изследвания и обучение
penka.naydenova@abv.bg
Доц. д-р Геновева Михова
Център за демографски изследвания и обучение
g.mihova@abv.bg